

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ

Сьогодні громадянське суспільство в Україні стало одним з вирішальних чинників становлення та розвитку сучасної незалежної демократичної держави. Воно перетворилося на ключову сферу ефективного вирішення широкого кола питань політичного і соціально-економічного розвитку нашої країни.

У наші дні продовжується процес наукового осмислення проблем громадянського суспільства в Україні. Він має вагомий результат, але поки що, їх вплив на відповідний процес є недостатнім. Одним з важливих напрямків вивчення громадянського суспільства залишається осмислення змісту і сутності громадянського суспільства. Сьогодні продовжує залишатися актуальним питання характеристики історичних умов його зародження та еволюції.

Ключові слова: громадянські права; громадянське суспільство; партії; самоврядування; самоорганізація; соціальний діалог.

Проблеми становлення і розвитку громадянського суспільства в Україні сьогодні має достатньо високий ступінь актуальності та є надзвичайно значущою для нинішнього етапу розвитку нашої країни. Це може не відразу є очевидним та важко оцінити первинність, надзвичайну вагу цього питання для розвитку нашого суспільства, але це є саме так.

Дана стаття, в силу зазначеної обставини, якраз і присвячена тому, щоб спробувати ще раз подивитися на проблеми розуміння сутності явища громадянського суспільства з тих сторін, які на сьогоднішній день є дуже важливі для нашої країни. Очевидно, що від якості розуміння проблем пов'язаних з становленням громадянського суспільства, багато в чому, залежить успішність розвитку практично всіх сфер життя сучасної української держави.

Що вже вдалося зробити в цьому напрямку? Наскільки правильні шляхи обираються, для того, щоб вирішувати ті проблеми, які сьогодні існують? На жаль, проблем з розбудовою громадянського суспільства поки що залишається надзвичайно багато. Фахівці добре про це знають, але при цьому, всі вони акцентують увагу на різних аспектах цієї проблеми не досягаючи єдності в розуміння об'єктивних пріоритетів цього процесу.

До числа найбільш помітних і ґрунтовних праць, в цьому напрямку, слід віднести публікації низки українських дослідників, які торкаються різних сторін феномену громадянського суспільства. Серед них, дослідження М. Бойчука [2], Г. Зеленько [3], А. Караса [4], А. Колодій [5], В. Медведчука [6] та ін.

Також необхідно відзначити ґрунтовний підхід до вивчення проблем розвитку громадянського суспільства в Україні в колективних наукових дослідженнях Українського незалежного центру політичних досліджень під керівництвом М. Лациби [8], Міжнародного

фонду «Відродження», Інституту ліберального суспільства, Інституту філософії ім. Г. Сковороди НАН України [1].

Разом з цим, не дивлячись на результативну роботу та детальний опис в наукових працях вітчизняних і зарубіжних вчених багатьох сторін становлення громадянського суспільства, сьогодні зберігають свою актуальність як теоретична розробка його проблем, так і практичні питання розбудови. Ці аспекти актуалізують увагу до поточного процесу становлення громадянського суспільства в Україні та дозволяють забезпечити здатність його учасників зберегти перспективи подальшого розвитку.

Разом з тим у нас існують загальні проблеми, які торкаються всього суспільства, і можна бути впевненим в тому, що величезна сума цих питань своїми коріннями пов'язані саме з питаннями становлення громадянського суспільства в нашій країні, в нашому суспільстві, на українських землях і в цілому світі. Треба підкреслити, що найбільш розвинуті країни сучасного світу, особливо це стосується розвинутих країн Заходу – це громадянське суспільство. Сучасні успіхи цих країн як економічні, так і політичні, безпосередньо пов'язані з тим станом, в якому знаходиться саме громадянське суспільство.

Але перш ніж вести мову про сам процес становлення громадянського суспільства в нашій країні, слід домовитися про саме розуміння поняття «громадянського суспільства», яким ми будемо оперувати.

Так що ж це таке, власне «громадянське суспільство»? Можна стверджувати, що якогось спільного, однозначного розуміння цього поняття до сьогодні не склалося. Такий стан, безумовно, ускладнює дослідження цього феномену та його характеристику. Але при цьому, можна спробувати знайти з усіх цих множин, якусь найбільш зважену, близьку і зрозумілу нам

формулу, яка дасть нам можливість відштовхуватись від такого розуміння і далі спробувати його характеризувати.

По-перше, слід звернути увагу на те, що серед великої кількості визначень, існує два основних розуміння поняття громадянське суспільство. Перше, його можна назвати культурно-історичним розумінням, і воно пов'язане з тим, що громадянське суспільство є нічим іншим, як певною стадією або певним рівнем розвитку загалом суспільства.

Якщо подивитись на весь період розвитку людства, то ми можемо побачити, що на найбільш віддаленому від сучасності етапі існувало первісне суспільство, або «додержавне суспільство», потім наступила доба «державного суспільства», інколи його називають «традиційним суспільством» і сьогодні можна вести мову про сучасну стадію розвитку суспільства.

Строго кажучи, це не зовсім сучасна, а просто наступна стадія розвитку після традиційного суспільства, яка і може бути оцінена як «громадянське суспільство» в якому, на відміну від традиційного суспільства, характерним є те, що в такому суспільстві домінуючу роль починають відігравати не такі інститути, як держава і інші одержавлені політичні інститути. В такому суспільстві ця першість поступово переходить до самодіяльних громадських організацій. Саме вони поступово починають підпорядковувати собі домінуючий довгий час в суспільстві такий політико-правовий інститут, яким є держава.

На сьогодні можна в побуті і в публічній сфері виокремити аспекти, які ставлять в порядок денний питання перегляду і зміни ролі держави в суспільстві. Сьогодні важливо правильно відповісти на питання «якою вона повинна бути?». Це питання пов'язано з розумінням того, якою має бути українська держава.

Якщо звести все це до дуже простої формули, то питання полягає лише в одному – як досягти стану коли держава може набути такого статусу, який забезпечить її трансформацію в інструмент громадянського суспільства. Тобто формування стану, коли громадянське суспільство здатне використовувати державу для того, щоб задовольняти ті інтереси, і вирішити ті проблеми, які існують в цьому суспільстві.

Починаючи з стародавніх часів існування суспільства, протягом декількох тисяч років держава займала в ньому абсолютно домінуючу роль і не поступалася ніяким іншим інститутам, утворенням, що існували в своїй провідній ролі. І тільки починаючи з часів «Нової доби», ми можемо спостерігати альтернативний напрямок розвитку суспільства, який визначив новий вектор процесу розвитку і становлення громадянського суспільства.

Таким чином, враховуючи зазначену еволюцію, ми можемо вести мову про те, що громадянське суспільство – це, в першу чергу, певний етап розвитку загалом суспільства.

Але, при цьому, існує і інша сторона цього питання, яка призводить до наділення поняття «громадянське суспільство» ще одним змістовним навантаженням. Таке розуміння також широко використовується сьогодні і в практиці спілкування та наукових дослідженнях.

Можна навіть сказати, що в більшості випадків воно саме так розуміється. При такому підході під громадянським суспільством розуміють все те, що є в цьому суспільстві недержавним. Тобто те, що не належить і не є контрольованим державою.

Слід зауважити, що будь-яке суспільство, яке не набрало тоталітарної форми або стадії, так чи інакше поділено на сферу, яку контролює держава і частину, так званих, приватних інтересів або взаємовідносин, що не контрольовані державою. Тому зачасто, коли сьогодні використовують поняття «громадянське суспільство» мають на увазі громадські організації, різноманітні формування, об'єднання, рухи і т. д.

Принципова відмінність такого розуміння «громадянського суспільства» від попередньої інтерпретації полягає в тому, що при такому тлумаченні цим поняттям визначається лише певна частина суспільства. А це означає, що суспільство можна поділити на дві частини: з одного боку держава і її відносини, а з іншого – громадянське суспільство.

До речі, не хотілося, щоб якісь тлумачення створювали підставу для того, щоб протиставляти ці складові сучасного суспільства. Хоча інколи це відбувається – громадянське суспільство частіше всього протиставляється державі і т. д.

Скоріше всього, мова повинна йти про досягнення певного відмінного балансу у порівнянні з тим, який існував раніше – держава домінувала, а все інше їй слугувало. Хоча і на сьогодні ми можемо таке побачити.

В сучасній дійсності для нашої країни в цьому процесі існує складна суперечність, яка полягає в тому, що для українського суспільства здобуття власної суверенної держави ще до недавнього часу було віковою мрією і будь-які твердження сьогодні про необхідність підпорядкування цієї держави достатньо абстрактному громадянському суспільству сприймаються частиною громадськості насторожено. Це важко приховати. Очевидно, що питання державності залишається надзвичайно вагомим, про це всі кажуть, тому що для наших земель це була вікова мрія, ми до цього довго йшли, нам треба було цього домагатися неймовірно важкими зусиллями.

Крім того, традиційно держава – це ознака цивілізації. На якомусь етапі розвитку, держава в дійсності, на первинних етапах відіграла надзвичайно прогресивну роль, тому що вона припинила «війну всіх проти всіх». Але з часом нерідко відіграла реакційну роль. Суспільство в силу його багатобарвності завжди було дуже урізноманітнено і його було важко інтегрувати і забезпечити його цілісність. Держава змогла з власними інструментами і ресурсами, які вона мала, які були нею використанні, забезпечувати цей процес. І це дуже важливо. Вона до сьогоднішнього дня не втратила саме цю вагу, але все більше і більше роль держави в суспільстві змінюється. В кінцевому результаті, передбачаємо, що держава уже набирає статусу певної структури, яка повинна займати підпорядковану роль.

Вона повинна слугувати, задовольняти суспільство в його найбільш загальних потребах. І в найвищій своїй стадії може зберегтися як безпристрасний арбітр між тими широкими прошарками населення, які ус-

пішно, самостійно без державної участі врядуються, організуються та взаємодіють і т. д.

Таким чином, якщо ми саме так подивимось на процес об'єктивної зміни ролі держави в сучасному світі, це дасть нам можливість з різних боків аналізувати саме громадянське суспільство і розуміти його значення та роль.

Узагальнюючи, слід підкреслити, що при інтерпретації такого складного поняття як «громадянське суспільство» слід враховувати вище зазначені обставини і саме таким от чином можна вживати прийнятні і зрозумілі характеристики для цього поняття.

Для того, щоб нам дати характеристику сучасного громадянського суспільства, зрозуміти його роль та важливість, нам треба повернутися в минуле, до певних початків, коли відбувався процес становлення громадянського суспільства. Це дасть нам можливість зрозуміти умови його існування, виявити необхідні чинники, які забезпечують саме такий напрям розвитку суспільства. Крім того, історичний погляд дозволяє більш ґрунтовно бачити сучасні проблеми розбудови громадянського суспільства та розуміти чого нам не вистачає для підвищення результативності кроків по його розвитку. Таке бачення необхідне ще й для того, щоб ми могли і далі йти по шляху розвитку сучасного громадянського суспільства, існування якого є умовою високого рівня розвитку всіх суспільного життя – політичної, економічної та духовної.

Нам треба повернутися до аспектів, які мають історичний контекст. По-перше, треба мати на увазі те, що певні початки громадянського суспільства, певні його підвалини, почали закладатися в ранньому середньовіччі на західноєвропейських землях, в першу чергу на півдні сучасної Франції, північних територіях нинішньої Італії. Саме тут, а пізніше і на інших північних частинах Західної Європи, почався цікавий процес, який був пов'язаний з тим, що на цих землях виникало багато нових поселень, які об'єднували помітний відсоток міського населення. При чому, це були не просто міста, тому що міста існували з давніх часів, а стали виникати міста «нового зразка».

В першу чергу, це були певною мірою стихійні поселення людей, які припиняли займатися сільськогосподарською працею, а були переважно ремісниками, а ще пізніше, частина, з їх числа, ставали купцями, торгівцями і т. п.

Цей процес був обумовлений об'єктивним соціально-економічним розвитком, тому що економіка розвивалась, правові стосунки і економічні відносини йшли вперед, ситуація вимагала того, щоб у виробництві застосовувалися нові знаряддя праці, оскільки саме вони забезпечували економічний розвиток суспільства.

Саме міста в Європі в такому вигляді, в якому вони виникли, почали відгравати якісно нову роль, оскільки створили прецеденти таких відносин в суспільстві, які ми можемо називати як відносини первинної стадії громадянського суспільства.

В чому була особливість таких відносин. Відмінність була в тому, що з цього часу почався процес формування нової соціальної структури суспільства. До цього часу суспільство було становим, тобто воно

було поділено на певні стани, суспільні групи, а це означає, що воно було нерівноправним. Такого поняття, як рівноправ'я взагалі не існувало. Але навіть стани, окремі з яких були привілейовані, тобто домінуючі, або правлячі, вони знаходились в своїй основі в статусі підданих. Не існувало такого поняття як «громадянин». Фактично, до цього періоду, такої категорії не існувало. І це пов'язано було з тим, що взагалі не існувало такого тла, на якому воно могло б виникнути. Але починаючи з цього періоду, коли люди, які мали певні підприємницькі схильності, намагались ефективно використовувати свої вміння, знання, займалися торгівлею і виробництвом.

Таким чином, це виробило у них певну, особливу ментальність, за наявності якої вони прагнули створювали поселення, створювали ці міста, в яких об'єднувались, гуртувались всередині. Вони продовжували зберігати свою залежність. Залежали вони від так званих «сюзеренів», тих кому належали ці землі, територія, на яких ці поселення існували. Це означало, що вони мали певні перед ними повинності, сплачували податки і т. д. З часом ситуація пішла таким шляхом, що ці міські поселенці спромоглися створити міську громаду, змогли згуртуватися, об'єднатися, визначити свої спільні інтереси і далі спільно діяти.

Це був перший прецедент самоорганізації і фактично початку самоврядування. Перше в чому вони проявили себе – це в стосунках зі своїми господарями-сюзеренами. В цей час часто можна було бачити приклади, що на певному етапі розвитку жителя міст збиралися громадою, приймали рішення і починали діяти домагаючись волі.

Будучи самодостатніми людьми вони хотіли бути вільними, їм не потрібні були правителі, вони виявили здатність самоврядуватись. Часто вони просто купували собі свободу: збирали гроші, домовлялися з сюзереном, сплачували йому певну суму грошей і після цього ставали вільною громадою.

Далі вони спромоглися на те, що створили в своїй громаді власні органи самоуправління. Створили міський суд, обирали собі мера, створювали інші органи самоврядування, ділилися на цехи, призначали майстрів, встановлювали порядок спільного проживання і необхідні правила, які їм ніхто не диктував.

Це був величезний крок вперед. Саме в ньому можна побачити початки громадянського суспільства. Це був певний поштовх, який забезпечив відповідний вектор розвитку громадян «західних країн» в їхньому прагненні до економічного благополуччя та свободи.

Чому ми повинні про це пам'ятати? Тому що ми повинні зрозуміти одну дуже важливу річ, що для розвитку громадянського суспільства найбільш вагомою складовою є здатність громадян до самоорганізації. Це означає – вміти усвідомлювати спільний інтерес, розуміти і приймати спільні рішення, бути готовими і здатними їх втілювати в життя. Не просто вимагати від когось піклування, а робити самостійно і консолідовано, дуже часто без державної участі. Ми можемо побачити, що в кінці кінців ця діяльність, здатність до самоврядування забезпечила розвиток західних суспільств, які в своєму розвитку досягли певних стадій і рівнів розвитку громадянського суспільства.

Цей надзвичайно важливий урок треба добре засвоїти і розуміти, що вирішальним чином стан громадянського суспільства залежить від здатності широко загалу консолідуватися задля досягнення такого стану, який дасть можливість використовувати в пов-

ній мірі енергію, ініціативу і творчий потенціал широких кіл громадян, які є найбільш тривкою основою демократичних засад та матеріального процвітання сучасного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барков В., Розова Т. Громадянське суспільство в Україні: проблеми та їхнє вирішення // *Вибори та демократія*. – 2006. – № 3. – С. 20–27.
2. Білий О., Богачов А., Вішке М., Голубович І., Довгополова О., Єрмоленко А. Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови / Міжнародний фонд «Відродження»; Інститут ліберального суспільства; Інститут філософії ім. Григорія Сковороди НАН України; Українське феноменологічне товариство / А. Єрмоленко (відп. ред.). – К., 2007. – 317 с.
3. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії. – К. : Атлант ЮЕмСІ, 2007. – 207 с.
4. Буров С., Войтенко О. Виховуємо людину і громадянина. – *Відродження*, 2009. – 127 с.
5. Громадянське суспільство: проблеми і напрями інституційного розвитку : [навч. посіб.] / уклад.: Ю. П. Сурмін, Т. П. Крушельницька, В. В. Карлова та ін. ; за заг. ред. д-ра соціол. наук, проф. Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2008. – 56 с.
6. Гурицька М. Проблеми та перспективи громадянського суспільства в сучасній Україні // *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. – 2008. – № 41. – С. 711–717.
7. Зеленько Г. І. Політична матриця громадянського суспільства: досвід країн Вишеградської групи та України. – К. : Знання, 2007. – 336 с.
8. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях та некласичних інтерпретаціях: [монографія]. – К., Львів, 2003.
9. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: [монографія]. – Львів : Видавництво «Червона Калина». – 2002. – 276 с.
10. Медведчук В. Громадянське суспільство як фундаментальна основа демократичного розвитку України // *Право України*. – 2014. – № 4. – С. 26–35
11. Україна: громадянське суспільство в контексті європейської інтеграції / Відп. ред. Л. Ф. Компанцева, Г. А. Петровська. – Луганськ : Знання, 2004. – 350 с.
12. Як організувати державну політику сприяння розвитку громадянського суспільства / [М. В. Лациба, О. С. Хмара, А. О. Красносільська [та ін.]; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К. : [Агентство «Україна»], 2011. – 224 с.

Н. С. Иванов,

ЧНУ ім. Петра Могили, г. Николаев, Україна

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО В УКРАИНЕ: К ОСМЫСЛЕНИЮ ПОНЯТИЯ

Сегодня гражданское общество в Украине стало одним из решающих факторов становления и развития современного независимого демократического государства. Оно превратилось в ключевую сферу эффективно-го решения широкого круга вопросов политического и социально-экономического развития нашей страны.

В наши дни продолжается процесс научного осмысления проблем гражданского общества в Украине. Он имеет весомые результаты, но, пока что, их воздействие на соответствующий процесс является недостаточным. Одним из важных направлений изучения гражданского общества остается осмысления содержания и сущности гражданского общества. Сегодня продолжает оставаться актуальным вопрос характеристики исторических условий его зарождения и эволюции.

Ключевые слова: *гражданские права; гражданское общество; партии; самоуправление; самоорганизация; социальный диалог.*

M. Ivanov,

Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine

CIVIL SOCIETY IN UKRAINE: UNDERSTANDING THE CONCEPT

Nowadays civil society in Ukraine has become one of the decisive factors of the formation and development of the modern independent democratic state. It has also become a key area of effective solutions to a wide range of issues of political and socio-economic development of our country.

Currently the process of scientific understanding of civil society problems in Ukraine is going on. It has already got some significant results, but, so far, their influence on the corresponding process is insufficient. One of the important directions of the study of civil society is an understanding of the content and essence of civil society. Today the features of the historical conditions of its origin and evolution are still topical issues.

Key words: *civil rights; civil society; parties; self-government; self-organization; social dialogue.*

Рецензенти: **Євтушенко О. Н.**, д-р політ. наук, професор, ЧНУ ім. Петра Могили, м. Миколаїв;

Турчин Я. Б., д-р політ. наук, професор, НУ «Львівська політехніка», м. Львів.

© Іванов М. С., 2016

Дата надходження статті до редколегії 04.11.2016